

TÜRKİYE İLE İRAN ARASINDAKİ İKİLİ TİCARETİN ANALİZİ

Güçgeldi BASHİMOV*

Özet

Son 15 yıllık dönemde Türkiye'nin İran ile dış ticareti önemli ölçüde gelişme göstermiştir. 2000 yılından bu yana Türkiye'nin İran ile olan ticaret hacmi 8 kattan fazla bir artış göstermiş ve bugün ticaret hacmi 9 milyar doları geçmiştir. Bu çalışma Türkiye'nin İran ile dış ticaretinin yapısını analiz etmektedir. Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret sektörel yoğunlaşma, karşılıklı üstünlük ve endüstri-İçi ticaret ekseninde incelenmiştir. Bu amaçla Gini-Hirschman indeksi, Balassa'nın Açıklanmış Karşılıklı Üstünlükler indeksi ve Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Araştırma 2000-2015 dönemini kapsamaktadır. Araştırmada kullanılan veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin (INTRACEN) veri tabanından derlenmiştir. Yapılan analizlerde, Türkiye'nin İran'a olan ihracatında sektörel yoğunlaşmanın azaldığı görülmüştür. Bununla birlikte, Türkiye 14 mal grubunda İran karşısında karşılıklı üstünlüğe sahiptir. Ayrıca, iki ülke arasındaki endüstri-İçi ticaret düzeyinin genel olarak düşük olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Dış Ticaret, Yoğunlaşma, Karşılıklı Üstünlük, Endüstri-İçi Ticaret.*

AN ANALYSIS OF BILATERAL TRADE BETWEEN TURKEY AND IRAN

Abstract

In the last 15 years, the foreign trade between Turkey and Iran has increased rapidly. Since 2000, Turkey's trade volume with Iran has increased more than 8 times and the trade volume reached US \$9 billion. This study examines the structure of foreign trade between Turkey and Iran. Foreign trade of Turkey with Iran has been examined from different perspectives, namely the sectoral concentration of trade comparative advantage and the intra-industry trade. In this study Gini-Hirschman index, Balassa's Revealed Comparative Advantage index and Grubel-Lloyd index was used. The study covers the period 2000-2015. The data were obtained from database International Trade Centre (INTRACEN). According to the analysis, it was seen that the sectoral concentration has decreased. It was found that Turkey has a comparative advantage in 14 product groups against Iran. Also, it was found that the level of intra-industry trade is generally low.

Key Words: *Foreign Trade, Concentration, Comparative Advantage, Intra-Industry Trade.*

1. GİRİŞ

Dünya ekonomisinde küreselleşme eğilimlerinin arttığı ve teknolojik yayımların hızlandığı bir ortamda ülkeler arası dış ticaretin yapısı, yönü ve kapsamı giderek önemli hale gelmektedir. Bu anlamda Türkiye ekonomisi özellikle 1980 sonrası dönemde yapısal değişikliklere uğramış ve 24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiştir (Ulucan vd., 2014: 36). 24 Ocak kararlarından sonra Türkiye'nin ulaştığı pazarlar çeşitlenmiştir. Bugün Türkiye'nin dış ticaretindeki temel ortağı AB ülkeleridir. Hem ihracatta hem de ithalattaki en yüksek işlem hacmi AB ülkeleri ile gerçekleşmektedir (Karakas ve Karakas, 2012: 73). Bu nedenle Türkiye'nin ikili dış ticaretini ampirik olarak analiz eden çalışmaların çoğunlukla Türkiye-Avrupa Birliği ticareti üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Zira, Türkiye'nin dış ticaretinin önemli bir kısmı AB ile yapılan ticarete dayanmaktadır. Ancak,

*Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, SBE, NİĞDE.
e-posta: guyc55@gmail.com

özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren Kafkasya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi bölge ülkelerinin de Türkiye’nin dış ticaretindeki payının giderek artış gösterdiği gözlenmektedir (Çeştepe, 2012: 24).

Bu çalışmada Türkiye’nin İran ile dış ticareti sektörel düzeyde incelenmiştir. İran Türkiye’nin dış ticaretinde AB ülkeleri ya da OECD ülkeleri kadar olmasa da son yıllarda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Son 20 yılda Türkiye’nin İran ile olan çok taraflı ticari ve ekonomik ilişkileri hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu çalışmada öncelikle Türkiye’nin İran ile olan ticaretinin genel yapısı hakkında bilgiler sunulmuştur. Daha sonra 2000-2015 dönemi için Türkiye-İran dış ticaretinin sektörel yapısı Gini-Hirschman indeksi, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksi ve Endüstri-İçi Ticaret indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Erlat ve Erlat (2004) çalışmasında 1990-2002 döneminde Türkiye’nin 12 Ortadoğu ülkesiyle sabit pazar payı analizi yapılmış ve açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri ve endüstri-İçi ticaret düzeyi ölçülmüştür. Araştırma sonucunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip en çok sektöre Türkiye’nin sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada Türkiye’nin bu ülkelerle endüstri-İçi ticaretinin çok düşük olduğu, en yüksek düzeye sahip olan İsrail ve Mısır’ın endüstri-İçi ticaret paylarının %10’lar dolayında olduğu tespit edilmiştir.

Kutlu (2005) Türkiye’nin İslam ülkeleri karşısındaki sektörel rekabet gücünü analiz etmiştir. Araştırmada 1996-2004 dönemi için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi hesaplanmıştır. Buna göre Türkiye genel olarak tarım ve sanayi ana sektörlerinde rekabet gücüne sahipken, madencilik sektöründe rekabet gücüne sahip değildir.

Kaya (2006) Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılarak 1991-2003 dönemine ilişkin, Türkiye ile AB-15, AB-10 ülkelerinin, Bulgaristan ve Romanya gibi aday ülke gruplarının imalat sanayi ihracatındaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada SITC Rev3. 3 haneli imalat sanayi ihracat verileri kullanılmıştır. Türkiye’nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 53 üründen 1’inin hammadde yoğun, 27’sinin emek yoğun, 16’sinin sermaye yoğun, 9’unun zor taklit edilen araştırma yoğun ürünler olduğu saptanmıştır.

Seymen ve Bilici (2008) çalışmalarında Türkiye’nin AB ile olan dış ticaretinin yapısını incelemişler ve Türkiye’nin AB pazarındaki rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Araştırmada Türkiye’nin hammadde ve emek yoğun ürünlerde AB karşısında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu, buna karşın sermaye yoğun, kolay taklit edilebilir ve zor taklit edilebilir Ar-Ge yoğun mallarda ise açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını tespit etmişlerdir.

Şimşek ve Sadat (2009) Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük indeksleri yardımıyla 1997-2005 dönemi için Türkiye’nin ECO pazarındaki rekabet gücü analiz edilmiştir. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğün ölçümünde Balassa ve Vollrath tarafından geliştirilen indeksler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye’nin daha çok emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve yıllar itibarıyla bu avantajını sürdürdüğü saptanmıştır. Hammadde yoğun sektörlerde ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı belirlenmiştir.

Erkan (2011) SITC teknoloji sınıflandırmasına göre Türkiye ve diğer N-11 ülkelerinin karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Bu amaçla açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayıları hesaplanmıştır. Sonuç olarak, ele alınan ülkelerin daha çok hammadde ve emek yoğun malların ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları belirlenmiştir. Bununla birlikte, katma değeri yüksek zor taklit edilen araştırma bazlı malların ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüklerin de giderek arttığı tespit edilmiştir.

Sandalcılar (2011) Türkiye-Suriye dış ticaretini mal grupları bazında analiz etmiştir. Türkiye ve Suriye arasındaki rekabet gücünün ölçülmesinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye’nin SITC sınıflandırmasında yer alan akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler ürün grubu (SITC 2) hariç diğer bütün ürün gruplarında Suriye karşısında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Çeştepe (2012) çalışmasında Türkiye’nin seçilmiş Ortadoğu ülkeleri ile olan ticaretinin yapısal analizi yapılmıştır. Çalışmada Balassa ve Grubel-Lloyd indeksleri kullanılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda Türkiye’nin bu ülkelerle endüstri-İçi ticaret düzeyinin genel olarak düşük, işlenmiş mallarda nispeten yüksek olduğu ve Türkiye’nin bir iki mal grubu dışında söz konusu ülkeler karşısında rekabet gücüne sahip olduğu görülmüştür.

Erkan (2012) Türkiye’nin sınır komşuları ile olan dış ticareti açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi yardımıyla analiz edilmiş ve söz konusu ülkelerin ihracattaki avantaj ve dezavantajları ortaya konulmuştur.

Araştırma bulgularına göre Türkiye'nin özellikle tekstil iplikleri ve kumaş, hazır giyim, meyve ve sebze, seyahat eşyaları ve el çantaları ile tütün mamullerinin ihracatında sınır komşuları karşısında yüksek rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Tunç (2012) 2000-2010 döneminde Türkiye'nin OECD ülkeleri ile olan dış ticareti endüstri-içi ticaret açısından incelenmiştir. Araştırmada analiz yöntemi olarak Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Türkiye'nin OECD ülkeleri ile olan endüstri-içi ticareti büyüklüğünün ülkeden ülkeye değişkenlikler gösterirken, özellikle AB-15 ülkeleri grubu ile yüksek teknoloji içeren ürünler ağırlıklı bir endüstri-içi ticaret eğilimi gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kalaycı (2013) Türkiye'nin Rusya ile olan dış ticareti Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Grubel-Lloyd ve İhracat Benzerlik İndeksleri kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünler arasında makineler ve taşıt araçları, canlı hayvanlar, gıda maddeleri ve çeşitli mamul eşyalar yer almaktadır. Ayrıca, iki ülke arasındaki ticaretin endüstriler arası ticaret şeklinde gerçekleştiği ve ülkelerin ihrac ettikleri mallar yönünden benzerliğinin oldukça düşük seviyede olduğu saptanmıştır.

Kurt ve Kılıç (2013) Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret karşılaştırmalı üstünlük yöntemine göre analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Azerbaycan'ın sadece petrol ürünleri ticaretinde Türkiye karşısında avantaja sahip olduğu, Türkiye'nin ise petrol ürünleri hariç diğer tüm ürünlerde Azerbaycan karşısında avantajlı olduğu saptanmıştır.

Yurttançıkırmaz (2013) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan dış ticaretinin Endüstri-İçi Ticaret düzeyi ve Endüstri-İçi Ticaret açısından avantajlı olduğu ürünleri Grubel-Lloyd ve Balassa indeksleri kullanılarak belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre Türkiye'nin sanayi malları ile makine ve ulaşım araçları sektöründeki karşılaştırmalı üstünlüğünün giderek arttığı, buna karşın tekstil sektörünü de içeren çeşitli mamul eşya sektöründe ise karşılaştırmalı üstünlüğünün giderek azaldığı görülmektedir.

Eşiyok (2014) Teknoloji sanayi gruplarına göre Türkiye'nin AB karşısındaki rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırmada Türkiye'nin AB karşısında ileri teknoloji içerikli sektörlerde rekabet gücünün düşük olduğu tespit edilirken, düşük teknoloji içerikli sektörlerde ise rekabet gücünün yüksek olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin AB karşısında sadece düşük teknoloji içerikli sektörlerde dış ticaret fazlası verdiği saptanmıştır. Ayrıca Grubel-Lloyd indeksi kullanılarak yapılan analiz sonucuna göre Türkiye ile AB arasındaki endüstri-içi ticaretin temel olarak "düşük-orta" ve "orta-yüksek" teknolojilere dayalı geliştiği gözlemlenmiştir.

Şahin (2015) Türkiye ile BRIC ülkelerinin faktör yoğunluğuna göre ihracat yapıları incelenmiş ve daha sonra 1992-2013 dönemi için Türkiye'nin BRIC ülkeleri karşısındaki emek yoğun malların ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Araştırmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda genel olarak Türkiye'nin emek yoğun sektörlerde yüksek rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

3. MATERYAL ve YÖNTEM

Bu çalışma ikincil verilere dayanmaktadır. Çalışmada Uyumlaştırılmış (Armonize) Mal Tanım ve Kodlama Sistemi kullanılmıştır. Çalışmada 2000-2015 dönemine ait Uluslararası Ticaret Merkezi (INTRACEN) veri tabanından sağlanan HS 2 haneli ürün gruplarına ait ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. HS sınıflandırması içinde yer alan ürün gruplarına ait başlıklar Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: HS'ye göre ürün grubu sınıflandırma listesi

HS Kodu	Ürün grubu	HS Kodu	Ürün grubu
01-05	Canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler	50-63	Tekstil ürünleri
06-15	Bitkisel ürünler	64-67	Ayakkabılar
16-24	Gıda sanayii ürünleri	68-71	Cam ve cam eşya
25-27	Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	72-83	Metaller
28-38	Kimya sanayii ürünleri	84-85	Makineler ve elektrik malzemeleri
39-40	Plastikler ve mamulleri	86-89	Araç ve motorlu taşıtlar
41-43	Deriler, köseleler, postlar ve kürkler	90-97	Muhtelif mamul eşya
44-49	Ağaç ve ahşap eşyalar	99	Başka yerde belirtilmeyen ürünler

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

Bu çalışmada Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret mal grupları bazında analiz edilmiştir. Araştırmada öncelikle mal bazında yoğunlaşma oranı hesaplanmıştır. Yoğunlaşma derecesini ölçmek için Gini-Hirshman indeksi kullanılmıştır. Gini-Hirschman indeksi ülkeler arası dış ticarete yoğunlaşmayı analiz etmede en sık kullanılan ölçütlerden biridir. Gini-Hirschman yoğunlaşma indeksi aşağıda gösterilmektedir.

$$GH_{ij} = \left[\sum_{i=1}^n \left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right)^2 \right]^{1/2} * 100 \quad (1)$$

Formül 1’de X_{ij} i ülkesinin j sektöründeki ihracatını, X_i ise i ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir (Salim ve Ojha, 2004: 23). GH yoğunlaşma indeksi 0-100 arasında bir değer almaktadır. Buna göre, ülkenin ihraç ettiği mal sayısı ne kadar fazla ise ve ihracat bu mallar arasında ne kadar dengeli dağılıyorsa indeks sifıra yaklaşmaktadır. Bir diğer deyişle, indeksin sıfır değeri mutlak çeşitlenmeyi gösterirken, yüz değer mutlak yoğunlaşmaya işaret etmektedir (Anonim, 2012: 6).

Çalışmada kullanılan bir diğer ölçüt Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) indeksidir. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi, bir ülkenin dış ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüğünü o ülkenin ticaret sonrası verilerine dayanarak açıklamaktadır. Bu nedenle indeks, nispi fiyatların olduğu kadar, fiyat dışı faktörlerin de etkisini yansıtmaktadır (Konyalı ve Emirhan, 2004: 35). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi genellikle ülkelerin zayıf veya güçlü ihracatçı sektörlerini belirlemeye yönelik ampirik araştırmalarda kullanılmaktadır (Hinloopen ve Marrewijk, 2004: 1; Çoban ve Kök, 2005: 7). AKÜ indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = (X_{ij}/X_{it}) / (M_{ij}/M_{it}) \quad (2)$$

Burada (Formül 2), $AKÜ_{ij}$ i ülkesinin j mal grubundaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler katsayısını; X_{ij} i ülkesinin j mal grubundaki ihracatını, X_{it} i ülkesinin toplam ihracatını, M_{ij} i ülkesinin j mal grubundaki ithalatını, M_{it} i ülkesinin toplam ithalatını göstermektedir. $AKÜ_{ij} > 1$ ise Türkiye’nin i sektörünün rakip ülkeye göre ihracatta karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu, $AKÜ_{ij} < 1$ ise Türkiye’nin i sektörünün rakip ülkeye göre ihracatta karşılaştırmalı üstünlüğü olmadığını göstermektedir (Çoban ve Kök, 2005: 8). Bununla beraber, eğer $AKÜ > 4$ ise güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük; $2 < AKÜ < 4$ orta derecede karşılaştırmalı üstünlük; $1 < AKÜ < 2$ zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük; $0 < AKÜ < 1$ ise karşılaştırmalı dezavantaj söz konusudur (Hinloopen ve Marrewijk, 2001: 13).

Türkiye’nin İran ile dış ticaretinin değerlendirilmesinde ele alınan son ölçüt ise Grubel ve Lloyd tarafından geliştirilen Endüstri-İç Ticaret indeksidir. Grubel-Lloyd indeksi, bir sektörün veya ülkenin endüstri-İç ticaret düzeyini ölçmektedir (Hazners ve Jirgena, 2013: 63). Bilimsel çalışmalarda sıkça kullanılan Grubel-Lloyd (GL) indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Leitão ve Faustino, 2008: 52; Ferto ve Jambor, 2015: 115):

$$GL_{ij} = \frac{\sum_{i=1}^n (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_{i=1}^n |X_{ij} - M_{ij}|}{\sum_{i=1}^n (X_{ij} + M_{ij})} \quad (3)$$

Formül 3’de, GL_{ij} i ülkesi j sektörünün endüstri-İç ticaret düzeyini, X_{ij} ve M_{ij} sırasıyla i ülkesi j sektörünün ihracatını ve ithalatını ifade etmektedir. GL indeksi 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. İndeks değerinin 1’e yaklaşması endüstri-İç ticarete işaret ederken, 0’a yaklaşması ise endüstriler-arası ticarete işaret etmektedir (Erlat ve Erlat, 2004: 51; Leitão ve Faustino, 2008: 52).

4. TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

2000-2015 dönemi için Türkiye ve İran arasındaki dış ticaretin gelişimi Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde 2000-2015 yılları arasında Türkiye’nin İran’la dış ticareti 8 kat artarak, 1 milyar dolar seviyesinden 9,7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye’nin İran’a yaptığı ihracat da 14,6 kat artmıştır. 2000 yılında yapılan ihracat 234,3 milyon dolar iken, bu tutar 2012 yılında en yüksek seviyesi olan 9,9 milyar dolara ulaşmıştır. İzleyen yıllarda ise ihracat azalarak 2015 yılında 3,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında İran’dan yapılan ithalat 814,6 milyon dolar iken, bu tutar 2011 yılında 12,4 milyar doları geçmiştir. Son birkaç yıldır İran’dan yapılan ithalat da bir düşüş sergilemektedir. Nitekim, 2015 yılında yapılan ithalat 6 milyar

dolar olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatı toplam ihracatın %2,5'ini, İran'dan ithalatı ise toplam ithalatın %2,94'ünü oluşturmaktadır.

Ele alınan dönemde Türkiye'nin İran ile dış ticaret dengesi incelendiğinde Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. Türkiye'nin İran'a olan ihracatı ile İran'ın Türkiye'ye ihracatı arasında önemli bir fark bulunmaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2000 yılında %28 dolayında iken, bu oran 2012 yılında %82'ye çıkmıştır. 2013 ve 2014 yıllarında gerileyen bu oran 2015 yılında tekrar artarak %60'a ulaşmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde 2012 yılından bu yana Türkiye'nin İran ile dış ticaretinin azaldığı gözlemlenmektedir. Bu azalmayı Suriye iç savaşı nedeniyle son dönemlerde İran'la yaşanan siyasi gerginliklerin yansımaları olarak okumak mümkündür (Doğan, 2015: 174).

Tablo 2: Türkiye-İran dış ticaretinin gelişimi (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	234.321	814.669	1.048.990	-580.348	28,76
2001	360.535	839.800	1.200.335	-479.265	42,93
2002	308.088	920.461	1.228.549	-612.373	33,47
2003	533.786	1.860.682	2.394.468	-1.326.896	28,69
2004	812.580	1.962.058	2.774.638	-1.149.478	41,41
2005	912.940	3.469.705	4.382.645	-2.556.765	26,31
2006	1.066.901	5.626.610	6.693.511	-4.559.709	18,96
2007	1.441.190	6.615.393	8.056.583	-5.174.203	21,79
2008	2.029.706	8.199.688	10.229.394	-6.169.982	24,75
2009	2.024.758	3.405.896	5.430.654	-1.381.138	59,45
2010	3.043.425	7.644.781	10.688.206	-4.601.356	39,81
2011	3.589.695	12.461.494	16.051.189	-8.871.799	28,81
2012	9.922.579	11.964.612	21.887.191	-2.042.033	82,93
2013	4.192.511	10.383.216	14.575.727	-6.190.705	40,38
2014	3.888.292	9.833.329	13.721.621	-5.945.037	39,54
2015	3.665.217	6.096.265	9.761.482	-2.431.048	60,12

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

2015 yılı verilerine göre, Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatında ilk sırayı %24,28'lik pay ile kıymetli taşlar ve metaller almaktadır. Bu ürün grubundan sonra en çok ihraç edilen ürünler sırasıyla nükleer reaktörler (%11,53), plastikler ve mamuller (%5,08), ağaç ve ahşap eşya (%4,61) ve elektrikli makine ve cihazlardır (%4,31). Türkiye'nin İran'dan en fazla ithal ettiği ürün grubu ise mineral yakıtlardır. Bu ürün grubunun Türkiye'nin İran'dan yaptığı toplam ithalatının içindeki payı %80,39 düzeyindedir. Bu ürün grubundan sonra en çok ithal edilen ürünler arasında plastikler ve mamulleri (%7,61), bakır ve bakırdan eşya (%3,18), gübreler (%1,65) ve organik kimyasal ürünler (%1,49) yer almaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Türkiye'nin İran'a ihracatındaki ve İran'dan ithalatındaki ilk 5 ürün (2015 Yılı)

İhracattaki ilk 5 ürün			İthalattaki ilk 5 ürün		
Fasıl adı	Değer (Bin \$)	Pay (%)	Fasıl adı	Değer (Bin \$)	Pay (%)
Kıymetli taşlar ve metaller	889.980	24,28	Mineral yakıtlar	4.900.536	80,39
Nükleer reaktörler, aksam ve parçaları	422.697	11,53	Plastikler ve mamulleri	463.768	7,61
Plastikler ve mamulleri	186.124	5,08	Bakır ve bakırdan eşya	193.943	3,18
Ağaç ve ahşap eşya	169.140	4,61	Gübreler	100.425	1,65
Elektrikli makine ve cihazlar	157.848	4,31	Organik kimyasal ürünler	90.865	1,49
Ülke Toplamı	3.665.217	100,00	Ülke Toplamı	6.096.265	100,00

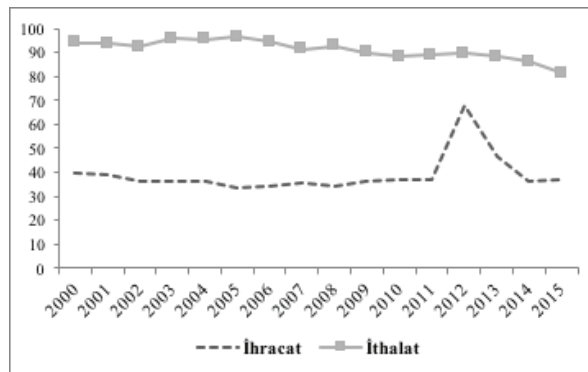
Kaynak: INTRACEN veri tabanı

5. BULGULAR

5.1. Türkiye ile İran Dış Ticaretinin Yoğunlaşma Perspektifinde Analizi

Türkiye ile İran arasındaki dış ticaretin ürün bazında yoğunlaşma derecesini ölçmek için Gini-Hirschman indeksi kullanılmıştır. Gini-Hirschman (GH) indeks değerinin küçük olması dış ticarette sektör yoğunlaşmasının azaldığını (çeşitliliğin arttığını) gösterirken, indeks değerinin büyük olması ise yoğunlaşmanın arttığını (çeşitliliğin azaldığını) göstermektedir. Gini-Hirschman indeks değerleri Şekil 1'de sunulmuştur. Buna göre, Türkiye'nin İran'a olan ihracatı, Türkiye'nin İran'dan olan ithalata göre daha fazla sektörel çeşitlilik göstermektedir. Şekil 1 incelendiğinde 2012 yılı hariç diğer tüm yıllarda GH indeksi değeri 30-40 arasında bir değer almıştır. Bu da Türkiye'nin İran'a olan ihracatında ürün çeşitlendirmesini gerçekleştirdiğini (ürün yoğunlaşmasının azaldığını) göstermektedir. 2001 yılında 39 civarında olan oran 2015 yılında 36'lara düşmüştür.

Ele alınan yıllarda Türkiye'nin İran'dan ithalatı ihracata göre daha az çeşitlilik göstermiştir. Nitekim, ithalata ait GH indeksi ele alınan yılların tamamında 80'in üzerinde bir değer almıştır. Son yıllarda GH indeksi Türkiye'nin İran'dan olan ithalatın bir miktar çeşitlendiğini gösterse de Türkiye'nin yıllar itibarıyla ithalatının birkaç ürüne olan bağımlılığının azalmadığı görülmüştür. Nitekim, Türkiye'nin İran'dan olan ithalatının büyük bir oranını petrol ürünleri ve doğal gaz oluşturmaktadır. Petrol ürünleri ile doğal gazın toplam ithalattaki payı %80 dolayındadır.

Şekil 1: Türkiye'nin İran ile dış ticaretinin Gini-Hirschman indeksi

5.2. Türkiye ve İnan Dış Ticaretinde Karşılaştırmalı Üstünlük Analizi

2000-2015 dönemine ilişkin yapılan bu çalışmada elde edilen açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük verileri, iki dönem (2000-2007 ve 2008-2015) itibarıyla ele alınmış ve Tablo 4’de sunulmuştur. Tablo 4 incelendiğinde, HS sınıflandırmaya göre Türkiye on altı adet ürün grubunun on dördünün ihracatında İnan’a göre daha avantajlı durumdadır. Bir başka ifadeyle Türkiye söz konusu on dört ürün grubunda İnan karşısında rekabet gücüne sahiptir. Ele alınan dönemde Türkiye “mineral yakıtlar ve mineral yağlar” ve “deriler, köseleler ve postlar” ürün grubunda ise İnan karşısında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir. Türkiye’nin ihracat rekabet gücünün en yüksek olduğu ürünler “ağaç ve ahşap eşya”, “ayakkabılar” ve “gıda sanayii mamulleri”dir. Türkiye’nin rekabet avantajı olan 14 üründen 13’ünde üstünlük derecesi “güçlü” ve 1’inde “orta” düzeydedir.

2000-2015 döneminde Türkiye’nin İnan karşısındaki rekabet gücü değişimine bakıldığında Tablo 4’de görüldüğü gibi Türkiye’nin hammadde ve emek yoğun ürünlerdeki rekabet gücü artarken, sermaye ve teknoloji yoğun ürünlerdeki rekabet gücü azalmıştır. Türkiye’nin rekabet gücünün arttığı ürünler arasında “bitkisel ürünler”, “ağaç ve ahşap eşya”, “tekstil ürünleri”, “ayakkabılar”, “cam ve cam eşya” ve “muhtelif mamul eşya” yer almaktadır. Türkiye’nin rekabet gücünün zayıfladığı ürünler arasında ise “canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler”, “gıda sanayii mamulleri”, “kimya sanayii mamulleri”, “plastikler ve mamulleri”, “metaller”, “araçlar ve motorlu taşıtlar” ve “başka yerde belirtilmeyen ürünler” yer almaktadır.

Tablo 4: Türkiye’nin AKÜ indeks değerleri

Ürünler	2000-2007	2008-2015	AKÜ Ortalaması	Üstünlük Derecesi
Canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler	11,53	8,48	9,90	Güçlü
Bitkisel ürünler	4,59	8,99	6,94	Güçlü
Gıda sanayii ürünleri	846,74	117,64	457,89	Güçlü
Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	0,03	0,02	0,03	Dezavantaj
Kimya sanayii ürünleri	12,51	5,29	8,66	Güçlü
Plastikler ve mamulleri	6,54	1,59	3,90	Orta
Deriler, köseleler, postlar ve kürkler	0,17	0,97	0,60	Dezavantaj
Ağaç ve ahşap eşyalar	608,73	841,89	733,08	Güçlü
Tekstil ürünleri	30,56	34,98	32,92	Güçlü
Ayakkabılar	144,24	868,00	530,25	Güçlü
Cam ve cam eşya	15,27	217,80	123,28	Güçlü
Metaller	11,84	3,23	7,25	Güçlü
Makineler ve elektrik malzemeleri	151,18	107,89	128,09	Güçlü
Araçlar ve motorlu taşıtlar	576,41	27,66	283,74	Güçlü
Muhtelif mamul eşya	94,79	250,31	177,73	Güçlü
Başka yerde belirtilmeyen ürünler	35,96	5,56	19,74	Güçlü

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

5.3. Türkiye ile İran Arasındaki Endüstri-İçi Ticaretin Analizi

Bu bölümde Türkiye'nin İran ile dış ticareti endüstri-İçi ticaret ekseninde incelenmiştir. Endüstri-İçi ticaret (EİT) oranı, iki farklı ülke arasında sektörel benzerliğin ya da benzeşmenin bir göstergesi olarak düşünülebilir: iki ülkenin birbirlerine herhangi bir sektörden ihracat yapabilmeleri için, her ikisinin de o sektörde üretim yapıyor olmaları gerekmektedir (Brühlhart, 2009: 401). Bu anlamda, Türkiye ile İran arasında hesaplanan Grubel-Lloyd indeksi, dış ticarete konu ürünlerin ne derece benzeştiği yönünde bir fikir verecektir. Eğer GL indeks değeri 0,50 ve üzeri ise endüstri-İçi ticarete işaret etmektedir. Eğer indeks değeri 0,50'den küçükse, bu durum endüstriler-arası ticarete işaret etmektedir. Tablo 5'de Türkiye-İran dış ticaretine ilişkin hesaplanan Grubel-Lloyd (GL) indeks sonuçları yer almaktadır. EİT'nin yüksek olduğu ürünler arasında "canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler", "bitkisel ürünler", "kimya sanayii ürünleri", "plastikler ve mamuller" ve "metaller" yer almaktadır. Söz konusu ürünlerde iki yönlü ticaret mevcuttur. Türkiye söz konusu ürünleri İran'a ihraç ederken, aynı zamanda benzer ürünleri İran'dan ithal etmektedir.

EİT'nin düşük olduğu ürünler arasında "gıda sanayii ürünleri", "mineral yakıtlar ve mineral yağlar", "deriler ve köseleler", "ağaç ve ahşap eşya", "tekstil ürünleri", "ayakkabılar", "cam ve cam eşya", "makinelere ve elektrik malzemeleri", "araçlar ve motorlu taşıtlar", "muhtelif mamul eşya" ve "başka yerde belirtilmeyen ürünler" yer almaktadır. Bu ürünlerde tek yönlü ticaret söz konusudur. Türkiye özellikle mineral yakıtlar ve mineral yağlarda net ithalatçı ülkedir. Buna karşın, "gıda sanayii ürünleri", "ağaç ve ahşap eşya" ve "cam ve cam eşyalarda" İran karşısında net ihracatçı ülkedir.

Tablo 5: Türkiye-İran dış ticaretinin GL indeks sonuçları

Ürünler	2000-2007	2008-2015	Ortalama
Canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler	0,50	0,51	0,50*
Bitkisel ürünler	0,77	0,50	0,62*
Gıda sanayii ürünleri	0,02	0,07	0,05
Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	0,02	0,02	0,02
Kimya sanayii ürünleri	0,47	0,67	0,57*
Plastikler ve mamulleri	0,60	0,75	0,68*
Deriler, köseleler, postlar ve kürkleri	0,07	0,45	0,27
Ağaç ve ahşap eşyalar	0,02	0,01	0,01
Tekstil ürünleri	0,22	0,15	0,18
Ayakkabılar	0,33	0,02	0,17
Cam ve cam eşya	0,40	0,11	0,24
Metaller	0,56	0,82	0,70*
Makinelere ve elektrik malzemeleri	0,05	0,05	0,05
Araçlar ve motorlu taşıtlar	0,08	0,20	0,14
Muhtelif mamul eşya	0,11	0,03	0,07
Başka yerde belirtilmeyen ürünler	0,00	0,20	0,11

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Not: Literatürde indeks değeri 0,50'den yüksek ise endüstri-İçi ticaretin olduğu kabul edilmektedir. * endüstri-İçi ticaretin olduğunu göstermektedir.

6. SONUÇ

2000’li yılların başında Türkiye bölge ülkeleri ve özellikle komşu ülkeler ile sıfır sorun politikasını benimsemiş ve bu politikasını başarılı bir şekilde sürdürmektedir. Komşu ülkelerle sıfır sorun politikası Türkiye’nin komşularıyla ekonomik işbirliğini ve dış ticaretini de artırmıştır. Bu durum İran ile olan ekonomik ilişkilerde de görülmektedir. Nitekim, İran 2004 yılında Türkiye’nin en fazla ithalat yaptığı 14. ülke iken, 2015 yılında 7. sırada yer almıştır. Bu da İran’ın Türkiye açısından önemini giderek arttığını göstermektedir. Son 15 yılda iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi sürekli artış göstermiş ve günümüzde 9 milyar doları aşmış durumdadır.

Bu çalışmada Türkiye’nin İran ile dış ticaretinin yönü ve niteliği analiz edilmiştir. Araştırmada Gini-Hirschman, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) ve Grubel-Lloyd (GL) indeksleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, 2000-2015 döneminde Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmi bir milyar dolardan 9 milyar dolara ulaşmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin bazı yıllarda 10 milyar doları aştığı görülmüştür. İki ülke arasındaki dış ticaretin ürün bazında yoğunlaşma derecelerine bakıldığında, Türkiye’nin İran’a olan ihracatın, Türkiye’nin İran’dan olan ithalatından sürekli olarak daha fazla çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. AKÜ indeksi kullanılarak yapılan hesaplamalar sonucunda Türkiye’nin 16 altı ürün grubundan 14 ürün grubunda İran’a göre rekabet gücüne sahip olduğu saptanmıştır. Bu 14 ürün grubundan 13’ünde Türkiye güçlü bir rekabet gücüne sahip bulunmaktadır. Ele alınan dönemde Türkiye’nin İran karşısında dezavantajlı olduğu ürün grupları ise “mineral yakıtlar ve mineral yalar” ve “deriler, köseleler ve postlardır”. Çalışmada Türkiye’nin İran ile dış ticareti endüstri-içi ticaret açısından da incelenmiştir. Hesaplanan Grubel-Lloyd indeks sonuçlarına göre 16 ürün grubundan 5’inde EİT yüksek düzeyde bulunmuştur. Bu dönemde EİT’nin en yüksek olduğu ürün grubu “metallerdir”.

Sonuç olarak, Türkiye ile İran arasındaki ticaretin son dönemlerde hızlı bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Ancak, iki ülke arasında siyasi konularda yaşanan sorunlar genel olarak dış ticaretin gelişimine gölge düşürmüştür. Bundan dolayı iki ülke arasındaki ticaret hiçbir zaman istenilen düzeye ulaşamamıştır. Türkiye’nin ekonomik vizyonuna ulaşabilmesi için Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret artırılmalı, dış ticareti teşvik edici politikalar hayata geçirilmeli ve İran ile siyasi ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Anonim. (2012). "Ödemeler Dengesi Raporu", T.C. Merkez Bankası, Ankara.
- Brühlhart, M. (2009). "An Account of Global Intra-Industry Trade, 1962-2006". **The World Economy**, 32 (3), 401-459.
- Doğan, A. (2015). "Türkiye'nin D8 Ülkeleriyle Ticaretinin Yapısal Analizi". **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 7 (13), 166-189.
- Çeştepe, H. (2012). "Türkiye'nin Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleriyle Ticaretinin Analizi". **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8 (2), 23-43.
- Çoban, O. ve Kök, R. (2005). "Türkiye Tekstil Endüstrisi ve Rekabet gücü: AB Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz Örneği (1989-2001)". **İktisat İşletme ve Finans**, 20 (228), 68-81.
- Erkan, B. (2011). "SITC Teknoloji Sınıflandırmasına İlişkin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Belirlenmesi: Türkiye ve Diğer N-11 Ülkelerinin Karşılaştırılması". **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, 48 (558), 35-48.
- Erkan, B. (2012). "Türkiye ile Sınır Komşuları Arasındaki Dış Ticaretin Karşılaştırmalı Üstünlükler Perspektifinde Analizi". **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11, 1-22.
- Erlat, G. ve Erlat, H. (2004). "Türkiye'nin Orta Doğu Ülkeleri ile Olan Ticareti, 1990-2002". **GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım**, (Ed: E. Uygur ve İ. Cıvır), Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara.
- Eşiyok, B. A. (2014). "Türkiye-AB Arasında Dış Ticaretin Teknolojik Yapısı, Rekabet Gücü ve Endüstri-İç Ticaret: Ampirik Bir Değerlendirme". **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 13 (1), 91-124.
- Ferto, I. ve Jambor, A. (2015). "Drivers of Vertical Intra-Industry Trade: The Case of the Hungarian Agri-Food Sector", **Agricultural Economics**, 46, 113-123.
- Hazners, J. ve Jirgena, H. (2013). "Intra-Industry Trade in Latvian Agricultural Commodities and Food Products". International Conference on Economics and Business Administration, 16-19 July, Greece.
- Hinloopen, J. ve Marrewijk, C. V. (2001). "On the Empirical Distribution of the Balassa Index", **Review of World Economics**, 137/1, 1-35.
- Hinloopen, J. ve Marrewijk, C. V. (2004). **Dynamics of Chinese Comparative Advantage**, Tinbergen Institute, Discussion Paper, No: TI 2004-034/2, Rotterdam.
- Intracen. (2017). International Trade Statistics. Erişim Tarihi: 16.04.2017, <http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics>.
- Kalaycı, C. (2013). "Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye'nin Açmazları". **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 8 (1), 37-57.
- Karakaş, A. ve Karakaş, D. N. (2012). "Bölgesel Ekonomik Güç Merkezi Olma Yolunda Türkiye'nin Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Görünümü: Yenedünya Düzeninde Yeni Cazibe Merkezi (mi?)". **Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi**, 3 (3), 67-90.
- Kaya, A. A. (2006). İmalat **Sanayi** İhracatında **Uzmanlaşma: Türkiye-Avrupa Birliği Analizi (1991-2003)**, Ege University Working Papers No: 06/05, 1-10.
- Konyalı, G. ve Emirhan, P. N. (2004). "Türk Cam Sanayii ve Seramik Sanayiinin Avrupa Birliği Piyasasındaki Ticaret Yapısı ve İhracat Performansı". **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4 (2), 27-40.
- Kurt, Ü. ve Kılıç, N. Ö. (2013). "Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaretin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yardımıyla Açıklanması", Eurasian Forum on Social Sciences, The World Economic Development Paradigm: Market and Beyond, 18-21 Ekim 2012.
- Kutlu, R. (2005). "Türkiye'nin İslam Ülkeleri Karşısındaki Rekabet Gücünün Ölçülmesi". **İslami Araştırmalar Dergisi**, 18 (4), 429-436.

- Leitão, N. C. ve Faustino, H. C. (2008). "Intra-Industry Trade in the Food Processing Sector: The Portuguese Case". **Journal of Global Business and Technology**, 4 (1), 49-58.
- Salim, S. ve Ojha, S. N (2004). "Commodity Diversification and Geographic Concentration on Indian Seafood Exports". **Southern Economist**, 15, 23-24.
- Sandalcılar, A. R. (2011). "Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi". **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 25 (3-4), 213-229.
- Seymen, D. ve Bilici, Ö. (2008). "Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaretin Yapısı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Pazarında Rekabet Gücü: Genel Bir Değerlendirme", **Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri**, (Ed: S. Bekmez), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Şahin, D. (2015). "Türkiye'nin Emek Yoğun Mallarda Rekabet Gücünün Ölçümü: BRIC Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analiz". **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6 (2), 241-262.
- Şimşek, N. ve Sadat, S. A. (2009). "ECO Pazarında Türkiye: 1997-2005 Dönemi Rekabet Gücü Analizi". **Sosyo Ekonomi**, 2, 135-158.
- Tunç, Ş. Ö. (2012). *Türkiye'nin OECD Ülkeleri ile Endüstri-İç Ticaretinin Değerlendirilmesi (2000-2010)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Ulucan, H., Çeviş, İ. ve Ceylan, R. (2014). "Türkiye'de Endüstri-İç Ticaretin Gelişimi". **NWSA-Social Sciences**, 9 (3), 31-53.
- Yurttañçıkmaç, Z. Ç. (2013). "Türkiye'nin AB Pazarında Endüstri-İç Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürünlerin Belirlenmesi". **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 14 (1), 1-22.